

Vlaanderen
is erfgoed

Onderzoeksrapport

Historische bebouwing onder de oude bottelarij langs de Mechelsestraat te Leuven.

Onderzoeksrapport van een archeologische toevalsvondst.

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

COLOFON

TITEL

Historische bebouwing onder de oude bottelarij langs de Mechelsestraat te Leuven. Onderzoeksrapport van een archeologische toevalsvondst.

REEKS

Onderzoeksrapporten agentschap Onroerend Erfgoed nr. 157

AUTEURS

Geert Vynckier, Brigitte Cooremans, Katrien Cousserier, Kristof Haneca & Isabelle Jansen.

JAAR VAN UITGAVE

2020

Een uitgave van agentschap Onroerend Erfgoed Wetenschappelijke instelling van de Vlaamse Overheid, Beleidsdomein Omgeving
Published by the Flanders Heritage Agency Scientific Institution of the Flemish Government, policy area Environment

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Sonja Vanblaere

OMSLAGILLUSTRATIE

Kijk op de vierde arm van de Dijle ten noorden van de toevalsvondst.
18/03/2016, Copyright Onroerend Erfgoed, foto:Geert Vynckier

agentschap Onroerend Erfgoed
Havenlaan 88 bus 5
1000 Brussel
T +32 2 553 16 50
info@onroenderfgoed.be
www.onroenderfgoed.be

Dit werk is beschikbaar onder de Modellicentie Gratis Hergebruik v1.0.
This work is licensed under the Free Open Data Licence v.1.0.

Dit werk is beschikbaar onder een Creative Commons Naamsvermelding 4.0 Internationaal-licentie. Bezoek <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> om een kopie te zien van de licentie.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

ISSN 1371-4678
D/2019/3241/268

HISTORISCHE
BEBOUWING ONDER
DE OUDE BOTTELARIJ
LANGS DE
MECHELSESTRAAT
TE LEUVEN

Onderzoeksrapport van een
archeologische toevalsvondst

GEERT VYNCKIER, BRIGITTE COOREMANS, KATRIEN COUSSERIER, KRISTOF HANECA
& ISABELLE JANSEN.

INHOUD

1	ADMINISTRATIEVE FICHE VAN HET PROJECT	6
2	AANLEIDING, UITVOERING EN SITUERING VAN HET ONDERZOEK.....	7
3	TOPOGRAFIE EN SITUERING VAN DE OPGRAVING	10
4	ARCHEOLOGISCHE VOORKENNIS.....	14
5	HISTORISCHE EN CARTOGRAFISCHE INFORMATIE	18
6	RESULTATEN VAN HET ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK	26
6.1	DE SPOREN	26
6.1.1	WERKPUT 1:.....	26
6.1.2	WERKPUT 2:.....	28
6.2	DE ARCHEOLOGISCHE VONDSTEN	32
6.2.1	STEEN.....	32
6.2.2	HOUT	33
6.2.3	METAAL.....	33
6.2.4	AARDEWERK	33
6.2.5	ZADEN EN VRUCHTEN	33
7	CONCLUSIE.....	34
8	BIBLIOGRAFIE	35

Rapportage	Geert Vynckier Brigitte Cooremans Katrien Cousserier Kristof Haneca Isabelle Jansen
Terreinwerk	Katrien Cousserier Isabelle Jansen Michel Mulleners Jurgen Staf Geert Vynckier Jos Wijnants
Fotografie	Kris Vandevorst Geert Vynckier
Opmetingen	Johan Van Laecke
Tekenwerk en plannen	Sylvia Mazereel Johan Van Laecke

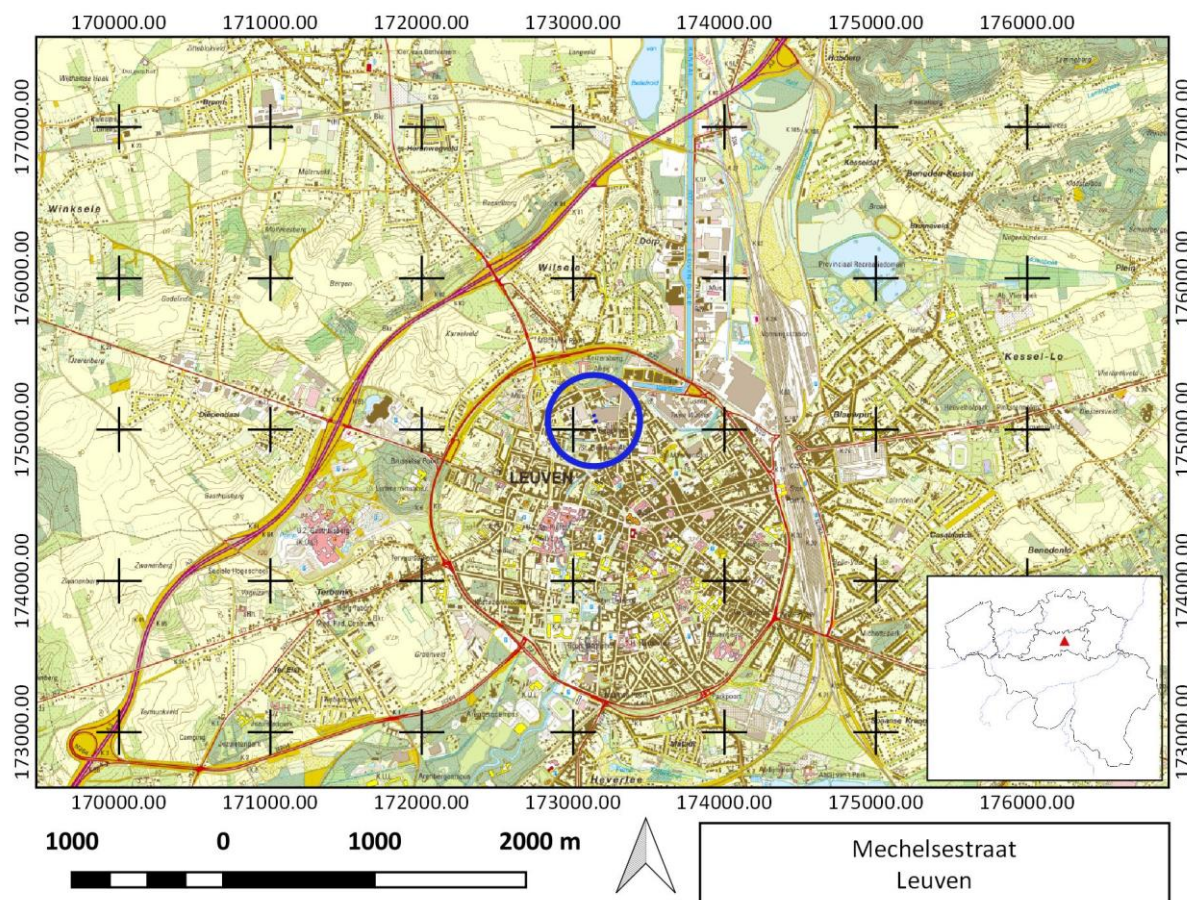

1 ADMINISTRATIEVE FICHE VAN HET PROJECT

Uitvoerder	agentschap Onroerend Erfgoed
Veldwerkleider en erkenningsnummer erkende archeoloog	Geert Vynckier OE/ERK/Archeoloog/2015/00001
Beheer en plaats van geregistreerde data en opgravingsdocumentatie	Archief – agentschap Onroerend Erfgoed – Gustaaf Levisstraat 45, 1800 Vilvoorde en Herman Teirlinck gebouw, Havenlaan 88 bus5, 1000 Brussel
Beheer en plaats van vondsten en monsters	Depot – agentschap Onroerend Erfgoed – Gustaaf Levisstraat 45, 1800 Vilvoorde
Dossier- en vergunningnummer	2016/283 & 8-2016-018
Site-naam	LE16ME (Leuven 2016 Mechelsestraat)
Locatie (provincie, gemeente, deelgemeente, plaats)	Vlaams-Brabant-Leuven
Kadasterperceel (gemeente, afdeling, sectie, perceelnummer(s))	Leuven, 1ste afdeling, sectie A, perceelnummer 337V
Bounding Box (Lambert 1972)	Punt 1: X:175097,21 - Y: 173157,53 Punt 2: X: 175048,57 - Y: 173133,04
Begin- en einddatum van uitvoering van het onderzoek	18/03/2016 tot 21/03/2016 (terreinwerk)
Relaties	De site ligt langs de Mechelsestraat in het noorden van de historische stadskern van Leuven en werd in de CAI opgenomen als waarneming ID 210754. (https://inventaris.onroerenderfgoed.be/waarnemingsobjecten/210754)
Trefwoorden	Vlaams-Brabant – Leuven Archeologische sporen – cultuurlagen – gebouwen en structuren – woningen – economische gebouwen en structuren – late- en post middeleeuwen – nieuwste tijd Toevalsvondst
Administratief toezicht	agentschap Onroerend Erfgoed: Steven Mortier

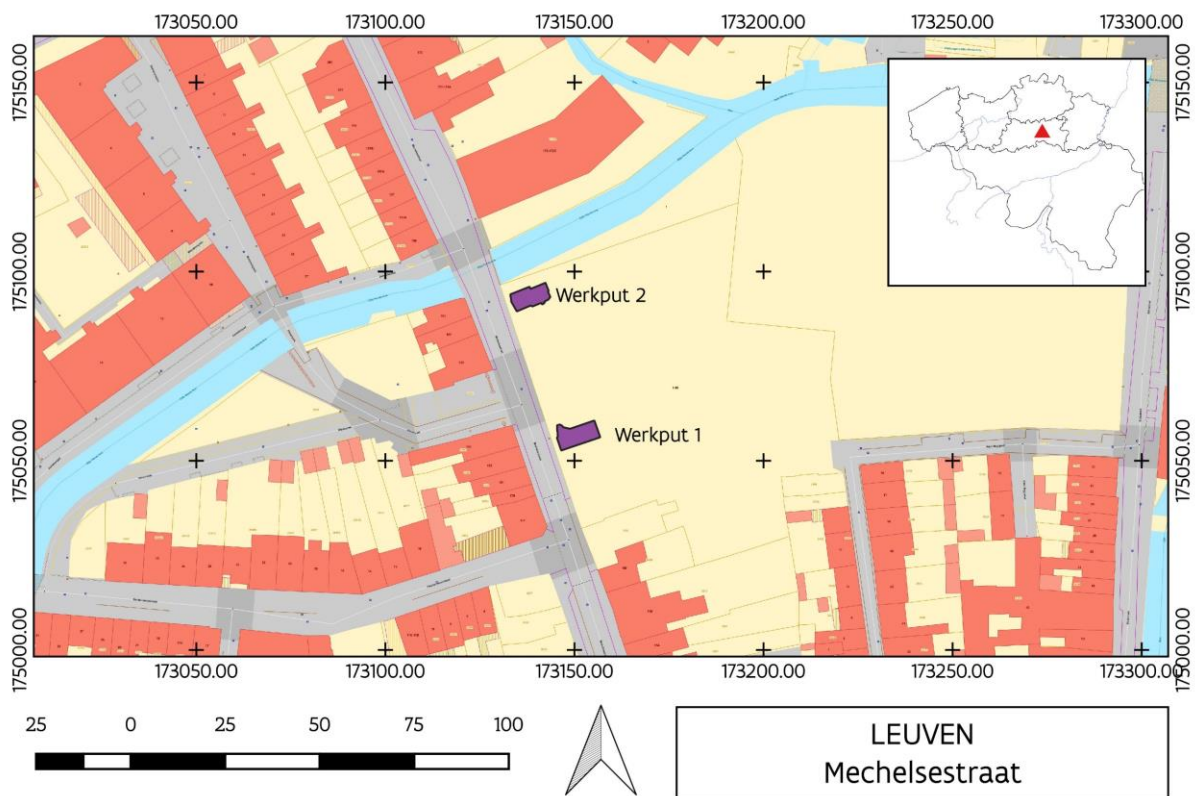
2 AANLEIDING, UITVOERING EN SITUERING VAN HET ONDERZOEK

Op 10 maart 2016 kwam op het agentschap Onroerend Erfgoed een melding binnen van een toevalsvondst aan de Mechelsestraat 166 te Leuven (fig. 1-3). Tijdens een groot bouwproject tussen de Mechelsestraat, Sluisstraat en de Vaartstraat werden, na het afbreken van de oude hallen van Stella Artois aan de Mechelsestraat en het uitgraven van enkele bouwputten om een Berliner wand te plaatsen, overblijfselen aangetroffen van oudere muren, een waterput, een deel van een pad gelegd in kasseien en van enkele andere sporen. Na contact met de bouwheer en een evaluatie op het terrein op 17 maart 2016 (fig. 4) werd besloten de aangetroffen archeologische sporen in twee werkputten te onderzoeken (fig. 5).

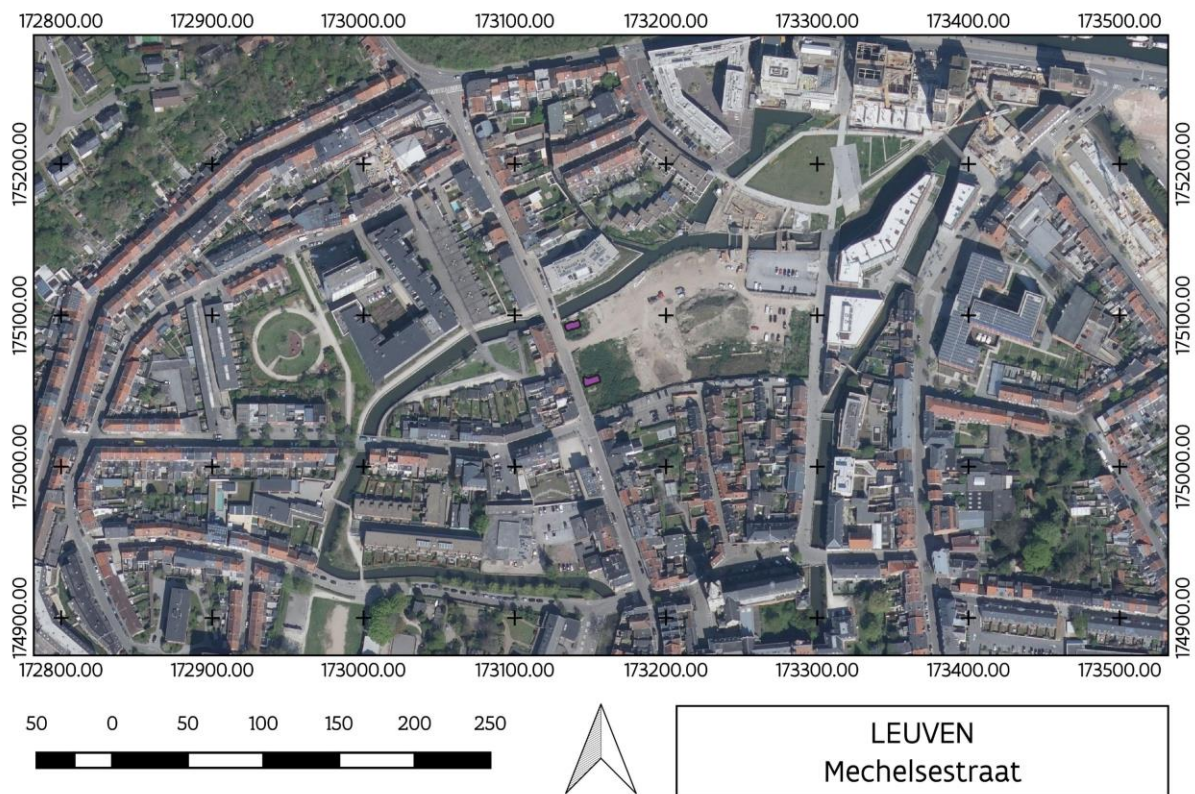

Figuur 1: Situering van de vondstlocatie (blauwe cirkel) op het topografisch plan. (©AGIV)

Figuur 2: Situering van de onderzochte werkputten op het kadasterplan. (©AGIV)

Figuur 3: Situering van de onderzochte werkputten (paarse vlekken) op de orthofoto. (©AGIV)

Figuur 4: De situatie op het terrein in werkput 2 tijdens het eerste bezoek op 17/03/2016. (@agentschap Onroerend Erfgoed)

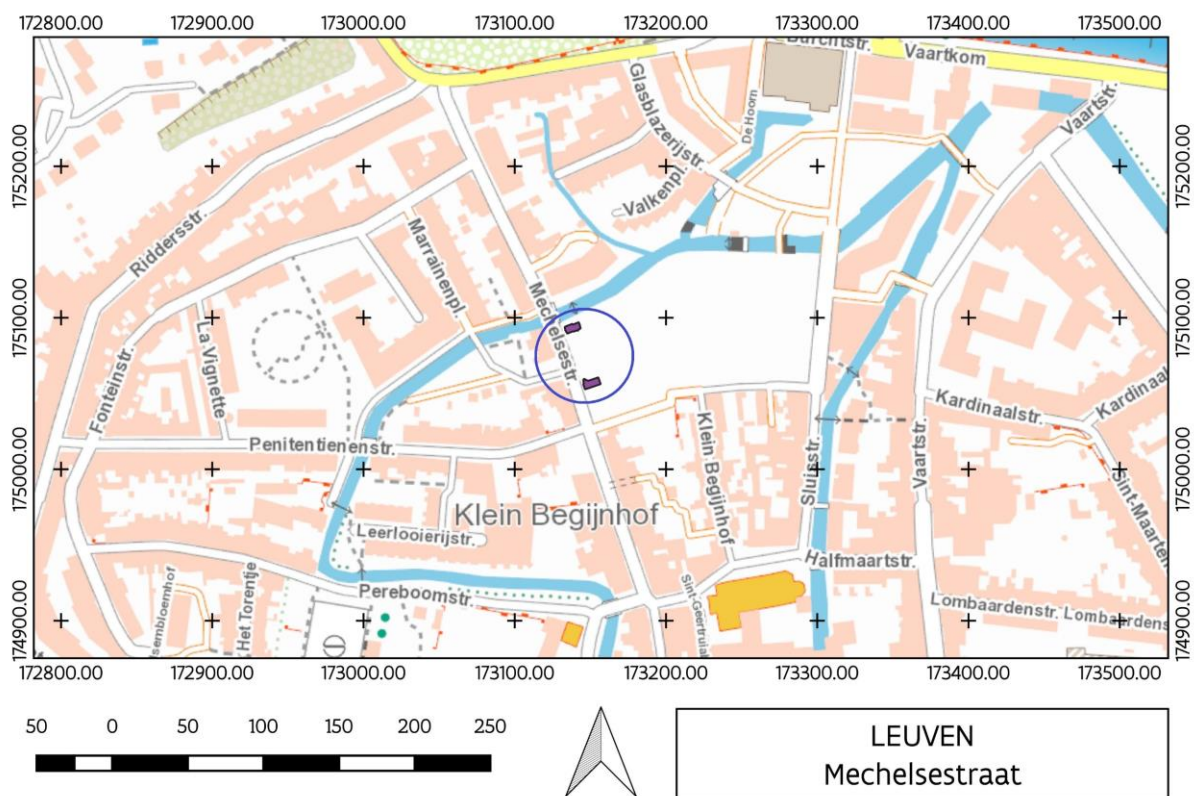

Figuur 5: De situatie op het terrein tijdens het begin van het onderzoek in werkput 1 op 18/03/2016. (@agentschap Onroerend Erfgoed)

3 TOPOGRAFIE EN SITUERING VAN DE OPGRAVING¹

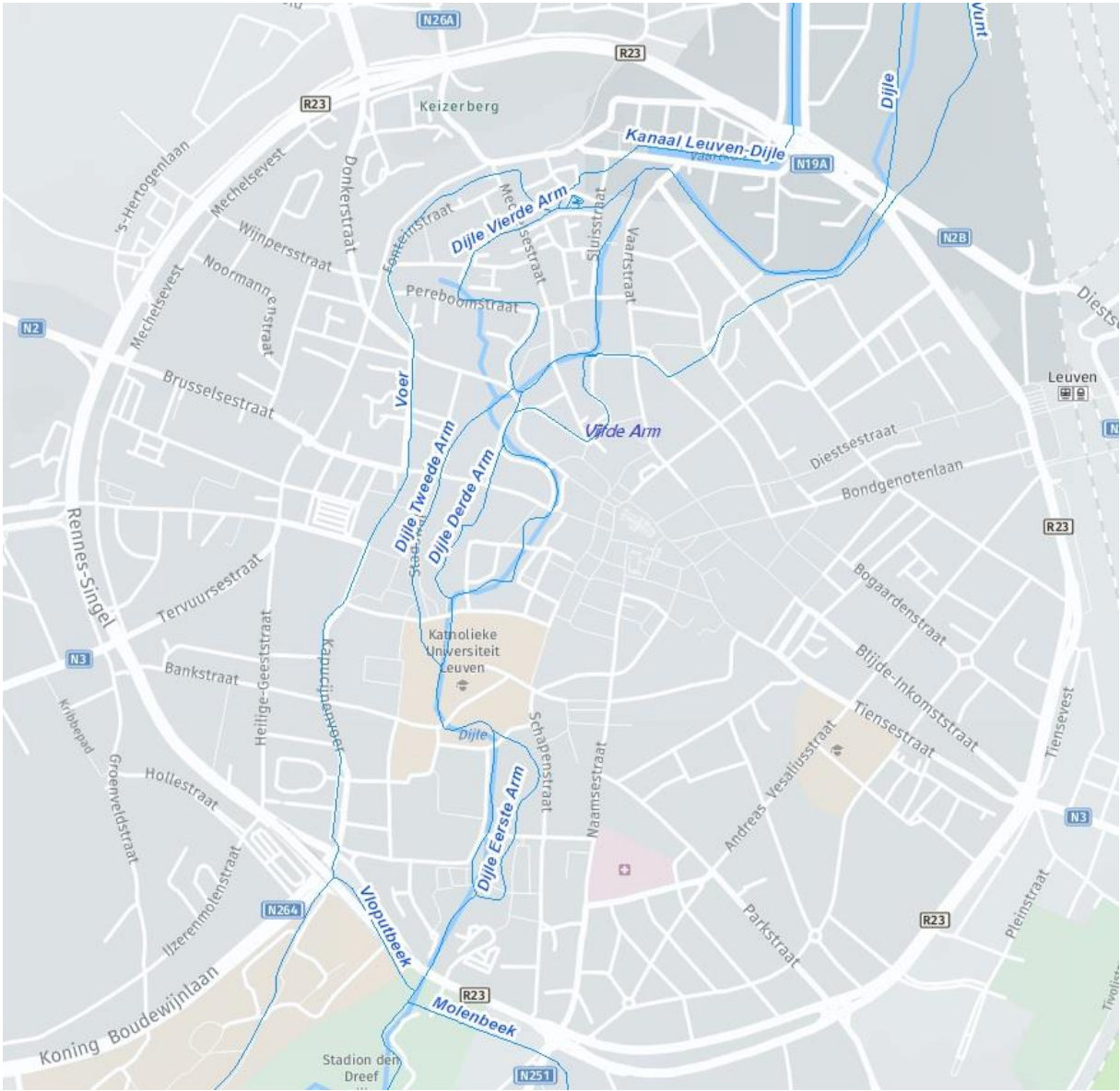
De onderzochte werkputten liggen aan de noordelijke rand van het historisch centrum van Leuven in de Dijlevallei (fig. 6). De Dijle zelf stroomt via een vijftal zijarmen door de stad (fig. 7) en de vindplaats bevindt zich net ten zuiden van de huidige vierde arm van de Dijle. Ongeveer 100 meter stroomafwaarts loopt de Voer in de Dijle om dan verder richting noordelijke Vlaamse laagvlakte te vloeien. De net ten noorden van de vindplaats gelegen Keizersberg², waarop de vroegere hertogelijke burcht en de Sint-Janskerk zich vanaf de 13de eeuw situeerden en waarop later in de 19de eeuw de benedictijnerabdij Keizersberg werd opgericht, steekt hoog uit boven de stad en ligt op één van de heuvels van het Brabants plateau. De site ligt op de bodemkaart op de rand van de zandleem- (in het westen) en zandstreek (in het oosten) en volledig in bebouwde zone (OB) (fig. 8). Op het DHMII (fig. 9) is echter duidelijk te zien dat de site zich te midden van de smalle vallei van de Dijle bevindt en dat er bijgevolg alluviale afzettingen moeten aanwezig zijn. De site ligt op een hoogte van ongeveer 19-20 TAW. Op het gewestplan ligt het onderzoeksgebied in een gebied van stedelijke ontwikkeling, wat nog volop aan de gang is (fig. 10). Ten noorden is de Keizersberg ingekleurd als parkgebied terwijl de zuidelijk gelegen delen van de stad als woongebieden dienst doen. Het industriegebied dat zich vroeger rond de vaartkom situeerde werd meer naar het oosten verplaatst en bevindt zich nu aan de oostelijke zijde van het kanaal.

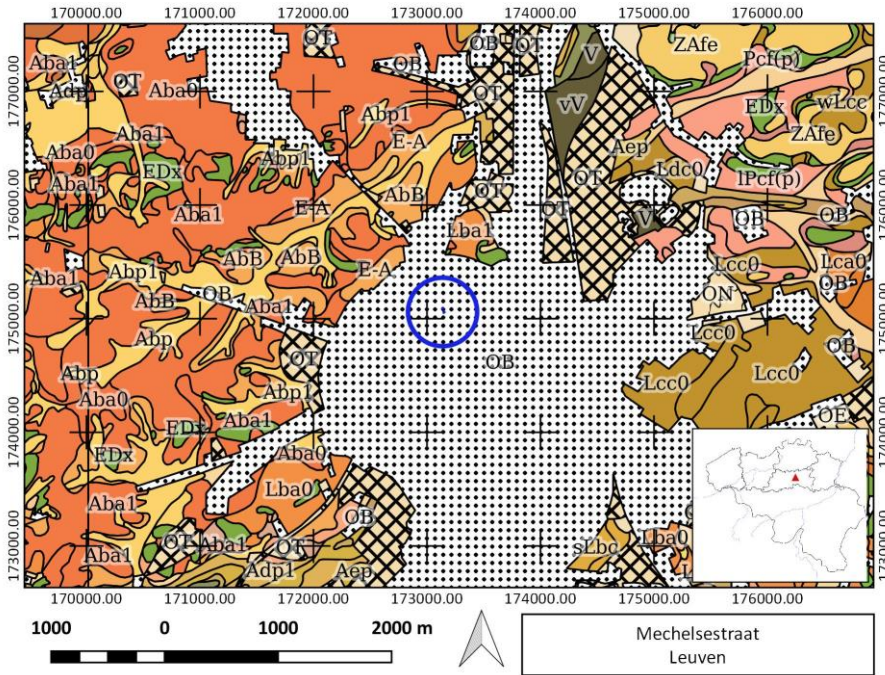
Figuur 6: Situering van de vindplaats (blauwe cirkel) op de topografische kaart. (©AGIV)

¹ <https://www.dov.vlaanderen.be> en <http://www.geopunt.be>.

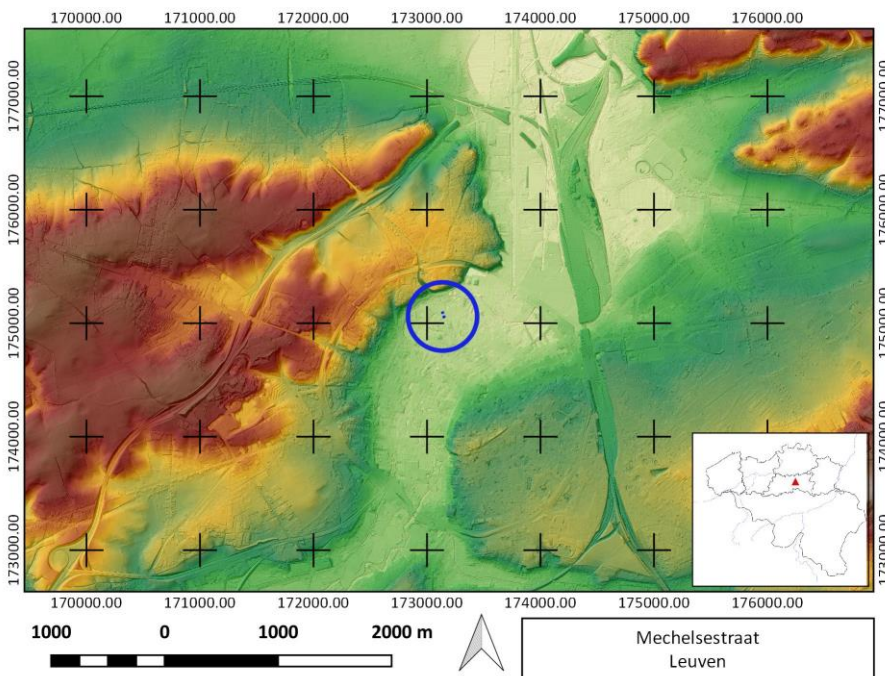
² <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/301310>.

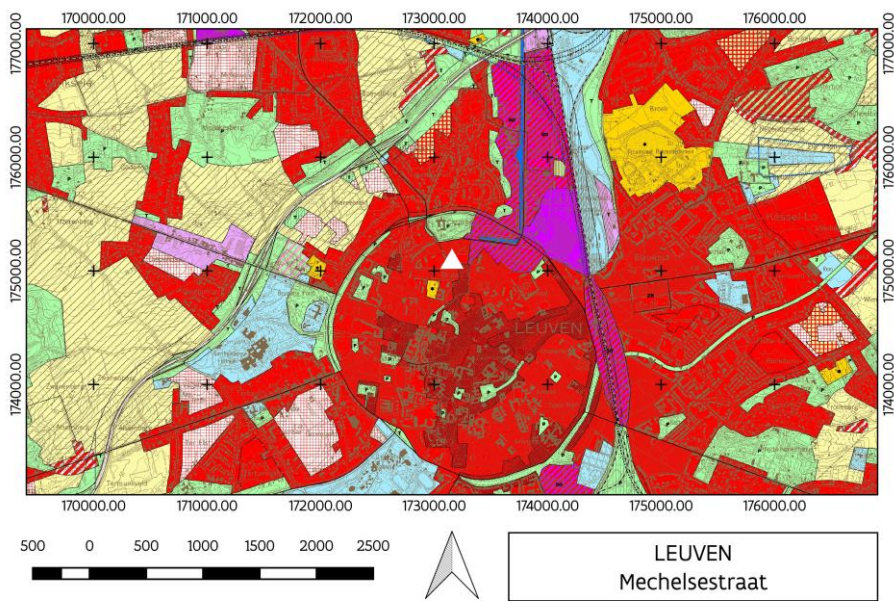
Figuur 7: De Dijle en Dijke armen op de kaart van Leuven. (©Geopunt)

Figuur 8: Situering van de vindplaats (blauwe cirkel) op de bodemkaart. (©Geopunt)

Figuur 9: Situering van de vindplaats (blauwe cirkel) op het DHM. (©AGIV)

Figuur 10: Situering van de vindplaats (witte driehoek) op het gewestplan. (©AGIV)

4 ARCHEOLOGISCHE VOORKENNIS

De onderzochte toevalsvondst bevindt zich in het noorden van de historische stadskern van Leuven³.

In de directe omgeving vermeldt de CAI vooral historische sites. Er werden slechts een paar archeologische onderzoeken in dit noordelijk stuk van Leuven verricht. Op de archeologisch beschermde Keizersberg⁴ werden al in de jaren '40 van vorige eeuw opgravingen uitgevoerd, er gebeurde veldkartering in 2010 en in 2011 gebeurde er een opgraving aan de Wolvengang, de zuidelijke toegang en aan de burchtmuur. Zij leverden sporen op van de 12de tot de 20ste eeuw: sporen van de burcht, grachten, de Sint-Janskerk, de 2de stadsomwalling en ijzerzandsteengroeves. Aan de vaartkom ten oosten van het huidige depot werd in 2012 een imposante muur, vervaardigd uit baksteen en ijzerzandsteenblokken aangetroffen, waarvan men de datering en de functie niet kon achterhalen⁵. Ten noorden van het depot, Achter de Latten, werd een bakstenen muur aangetroffen met een boogfundering die deel uitmaakte van een oudere versie uit de 19de eeuw van het huidige depot dat in 1846-1849 werd opgetrokken⁶. Aan de Sluisstraat/Glasblazerijstraat werden enkele muurfunderingen in baksteen uit de 18de en 19de eeuw⁷ aangetroffen. Tijdens een vooronderzoek in 2016 in dezelfde omgeving werden ook enkele muurfunderingen uit dezelfde periode en een kuil en greppel uit de late middeleeuwen onderzocht⁸. Vlaktbij de laatste site liggen de restanten van de Sluismolen die zijn oorsprong kende in de 12de eeuw⁹. Ten oosten ervan werden in 2014, bij de afbraakwerken van de Stella site aan de oevers van de vierde Dijle arm een kademuur geregistreerd uit natuur- en baksteen¹⁰. In de Sint-Geertrui abdij, ten zuiden van het onderzoeksgebied en het Klein Begijnhof werd in 2012 een archeologisch onderzoek uitgevoerd in de oostelijke pandgang met als resultaat funderingen uit de 14de eeuw en enkele inhumatiegraven uit de 12de en 13de eeuw¹¹. Op de hoek van de Mechelsestraat en de Halvestraat kwam in de kelder van een aanbouw van een historische woning, *het Walschlant*, een drie meter diepe cirkelvormige bakstenen waterput aan het licht uit de 15de eeuw¹².

Op het terrein waar deze toevalsvondst zich bevond (fig. 11) werd in mei 2015 een bureauonderzoek verricht dat aanleiding gaf tot enkele kleinere proefputten verspreid over het terrein (fig. 12). Dit onderzoek werd uitgevoerd naar aanleiding van een herwaardering van de oude Bottelarij site Stella Artois tussen de Mechelse- en de Sluisstraat waar een nieuwe invulling werd voorzien met een woon- en parkgebied¹³. Hierbij werd aangetoond dat ook al was er veel van het bodemarchief in het projectgebied vernield door de latere industriegebouwen, er nog talrijke resten aanwezig waren van het Klein Begijnhof en sporen zichtbaar bleven van het brouwersverleden van Leuven.

³<https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/140040>.

<https://inventaris.onroerendergoed.be/aanduidingsobjecten/11901>.

⁴ <https://inventaris.onroerendergoed.be/waarnemingsobjecten/150673>.

⁵ <https://inventaris.onroerendergoed.be/waarnemingsobjecten/160514>.

⁶ <https://inventaris.onroerendergoed.be/waarnemingsobjecten/207174>.

⁷ <https://inventaris.onroerendergoed.be/waarnemingsobjecten/210770>.

⁸ <https://inventaris.onroerendergoed.be/waarnemingsobjecten/211281>.

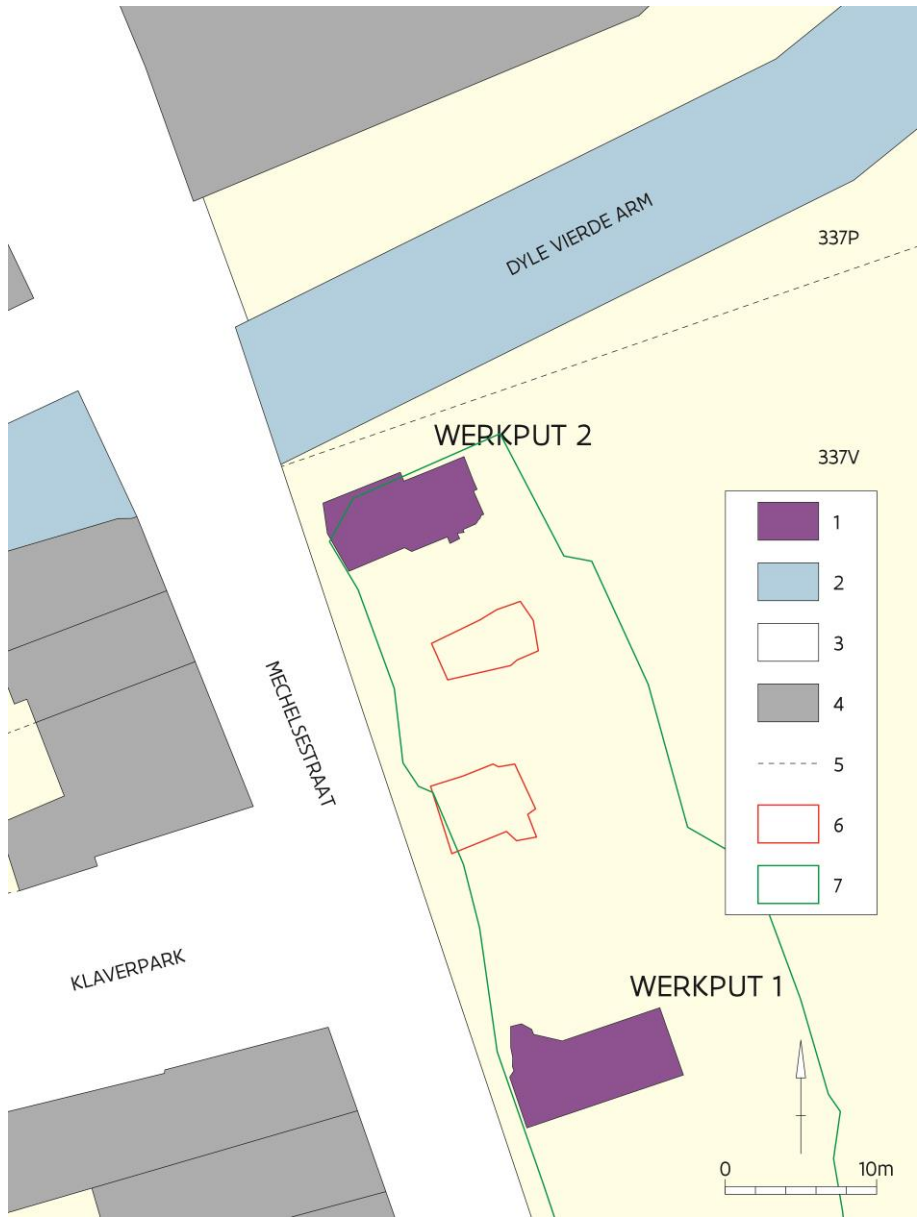
⁹ <https://inventaris.onroerendergoed.be/waarnemingsobjecten/162433>.

¹⁰ <https://inventaris.onroerendergoed.be/waarnemingsobjecten/207173>.

¹¹ <https://inventaris.onroerendergoed.be/waarnemingsobjecten/161519>.

¹² <https://inventaris.onroerendergoed.be/waarnemingsobjecten/150558>.

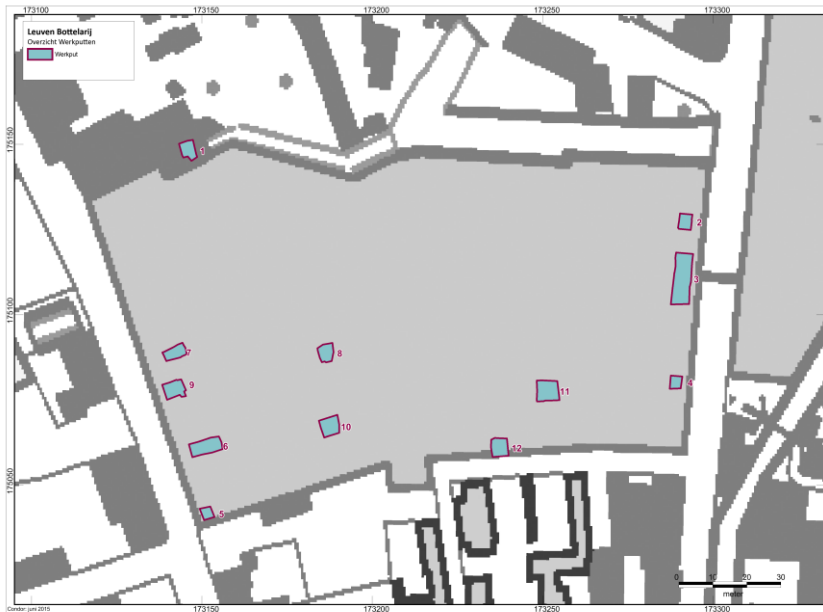
¹³ Mervis *et. al.* 2015.

Figuur 11: Overzicht van de opgravingen op dit perceel. 1: werkputten van de toevalsvondst; 2: de vierde Dijle arm; 3: straten; 4: gebouwen; 5: perceelsgrenzen; 6: proefputten 7 en 9 van Condor Archaeological Research; 7: werkput 2 van Studiebureau Archeologie (©agentschap Onroerend Erfgoed)¹⁴

¹⁴ Met dank aan Condor Archaeological Research en Studiebureau Archeologie bvba om deze gegevens te mogen gebruiken.

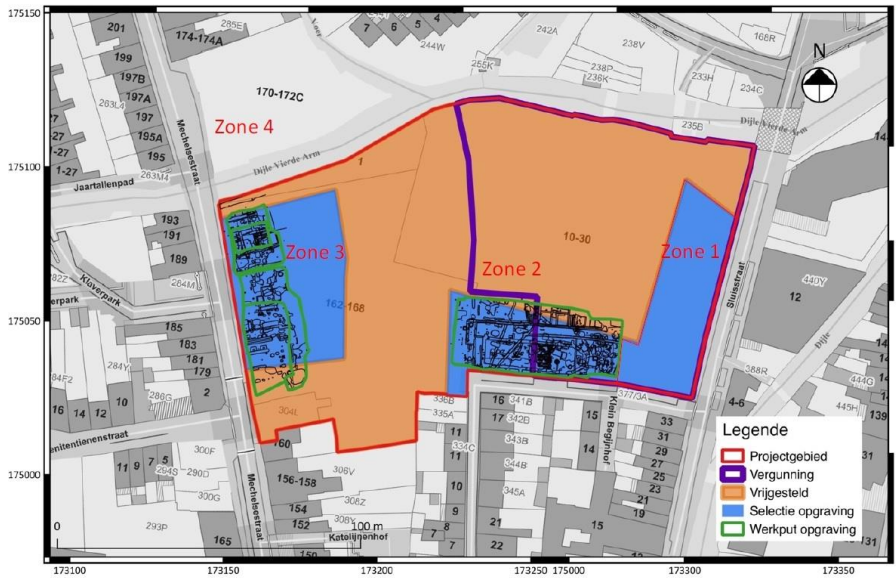
Figuur 12: Overzicht van de aangelegde proefputten (blauw) tijdens het onderzoek in 2015. (©Condor Archaeological Research)

Er volgde pas na het melden van de toevalsvondst¹⁵ en het onderzoek ervan een nieuw archeologisch onderzoek met opgraving dat gefaseerd werd uitgevoerd tussen 05/09/2016 en 16/02/2017¹⁶. Dit gebeurde in 4 zones die respectievelijk volgende resultaten opleverde (fig. 13): zone 1 was al volledig uitgegraven door de aannemer voorafgaand aan het archeologisch onderzoek en dus verder niet meer beschikbaar voor archeologisch onderzoek; zone 2 betrof de restanten van een deel van het verdwenen Klein Begijnhof met de kerk, de infirmerie en een deel van het kerkhof; zone 3 waar deze toevalsvondst zich bevindt werden restanten aangetroffen van de historische bebouwing langs de Mechelsestraat met ambachtelijke brouwersactiviteiten; in zone 4 ten noorden van de Dijle, waar het huis van Graaf de Nassau stond werd het onderzoek beperkt tot de werkelijke beperkte bodemingrepen. In 2018 werd voor een deel van het projectgebied nog twee archeologische nota's met beperkte samenstelling opgemaakt¹⁷.

¹⁵ Vynckier *et. al.* 2016 en <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/210754>.

¹⁶ Vander Ginst 2017.

¹⁷ Sara Claessens *et. al.* 2018a ; Sara Claessens *et. al.* 2018b.

Figuur 13: Overzicht van de 4 zones tijdens het onderzoek in 2016-2017 en de werkelijk opgegraven werkputten (blauw). (©Studiebureau Archeologie bvba)

5 HISTORISCHE EN CARTOGRAFISCHE INFORMATIE¹⁸

Over de historische stad Leuven werd al veel geschreven. In dit historisch en cartografisch overzicht beperken we ons tot de directe omgeving van de plaats van de toevalsvondst, meer bepaald de Mechelsestraat en de bebouwing errond.

De Mechelsestraat is van oudsher een heel belangrijke verkeers- en handelsader, uitvalsweg en een van de vijf hoofdassen van Leuven¹⁹ om vanaf het plein aan de centraal gelegen Sint-Pieterskerk, via de Vismarkt, de oude *Schipstraet*²⁰ en de *Borchtstraat*²¹, de Keizersberg te bereiken van waaruit men via een sterk klimmende holle weg, de *Boelenberg*, aan de Mechelsepoort van de tweede stadsomwalling, kwam. Vanouds was de Mechelsestraat dus getypeerd door een belangrijke woonconcentratie van handelaars, zaken- en ambachtslui. Vlees- en visverkopers waren dan meer gevestigd in de omgeving van de Vismarkt en de centraal gelegen Grote Markt. Door de aanwezigheid van de Dijle was het noordelijk deel van de Mechelsestraat ook een uitgelezen vestigingsplaats voor brouwerijen, waarvan er in 1770 nog 14 aanwezig waren. Eind 19de eeuw waren er nog 4 in werking totdat stapel- en parkeergebouwen van brouwerij Artois het volledige straatbeeld domineerden tot de afbraak ervan.

Op de belangrijkste historische kaarten kunnen we volgen hoe de invulling van de Mechelsestraat evolueerde vanaf de 16de eeuw. In het begin van de 14de eeuw ontwikkelde Leuven zich als centrum van het Hertogdom Brabant door een bloeiende lakenindustrie bijzonder snel door de economisch gunstige ligging en het economische klimaat. De bebouwing was op dat ogenblik nog niet aaneengesloten en er tussen lagen tuinen en wijngaarden. Door deze economische groei en een bevolkingsgroei werd er een tweede omwalling aangelegd in 1356 en kwam het onderzoeksgebied dat vroeger buiten de eerste omwalling uit 1165 lag binnen de tweede stadsomwalling te liggen.

Op de oudst gekende kaart van Leuven van Jacob van Deventer²² uit 1560 (fig. 14), zien we al de Mechelsestraat. Aan beide zijden van de straat is aaneengesloten bewoning geschetst. Achter de huizen bevinden zich open ruimten. De iets zuidelijker gelegen Sint-Geertrui abdij is zichtbaar op deze kaart. Net ten noorden ervan staat een kerkgebouw afgebeeld dat waarschijnlijk de kerk van het begijnhof voorstelt. Ze ligt wel te zuidelijk en zou in het verlengde van de Penitentienestraat moeten staan. Op andere historische kaarten uit de 16de en 17de eeuw van Lodovico Guicciardini (1581), Frans Hogenberg en Georg Braun²³ (1599) en Johannes Blaeu²⁴ (1652) is de situatie zo goed als identiek (fig. 15-17). De bebouwing langs de Mechelsestraat is evenwel duidelijker aangegeven. Het gebied achter de huizen aan de oostzijde lijkt verder als tuinzone te fungeren. De tuinzone wordt achtereenvolgens opgevuld met muurtjes en enkele bomen om uiteindelijk op de kaart van Blaeu duidelijk geometrische tuinrichting te vertonen.

¹⁸ Voor een korte geschiedenis van de stad verwijzen we naar de tekst in de inventaris Onroerend Erfgoed: <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/140040>.

¹⁹ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/themas/1038>.

²⁰ Het deel van de Mechelsestraat van de Vismarkt naar de Dijle werd zeker vanaf het einde van de 13de eeuw de *Schipstraet* genoemd omdat deze leidde naar de oude rivierhaven of *portus*.

²¹ Het deel van de Mechelsestraat vanaf de Dijle tot aan de voet van de Keizersberg waarop de hertogelijke burcht, de Keizersberg, lag. De benaming *Borgstraet* was reeds gekend vanaf 1278.

²² <https://uurl.kbr.be/1043830>.

²³ <https://uurl.kbr.be/1593161>.

²⁴ <http://uurl.kbr.be/1592941>.

Figuur 14: Detail van de kaart van Jacob van Deventer uit 1560 met aanduiding van het onderzoeksgebied. (©KBR)

Figuur 15: Detail van de kaart van Lodovico Guicciardini 1581 met aanduiding van het onderzoeksgebied.

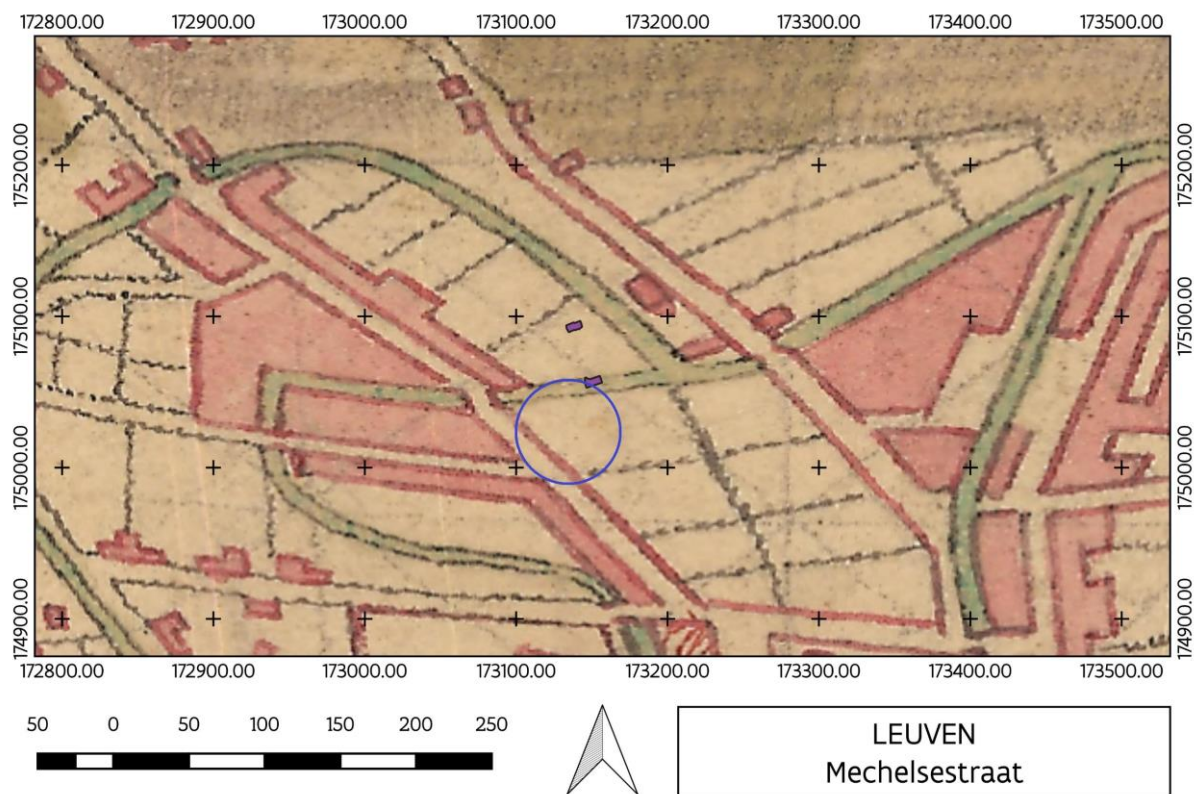

Figuur 16: Detail van de kaart van Braun en Hogenberg uit 1599 met aanduiding van het onderzoeksgebied. Lovanium, Brabanticarum urbium caput, unica Musarum ac praestanssimarum artium sedes, optatissimumque domicilium [Document cartographique]. (©KBR)

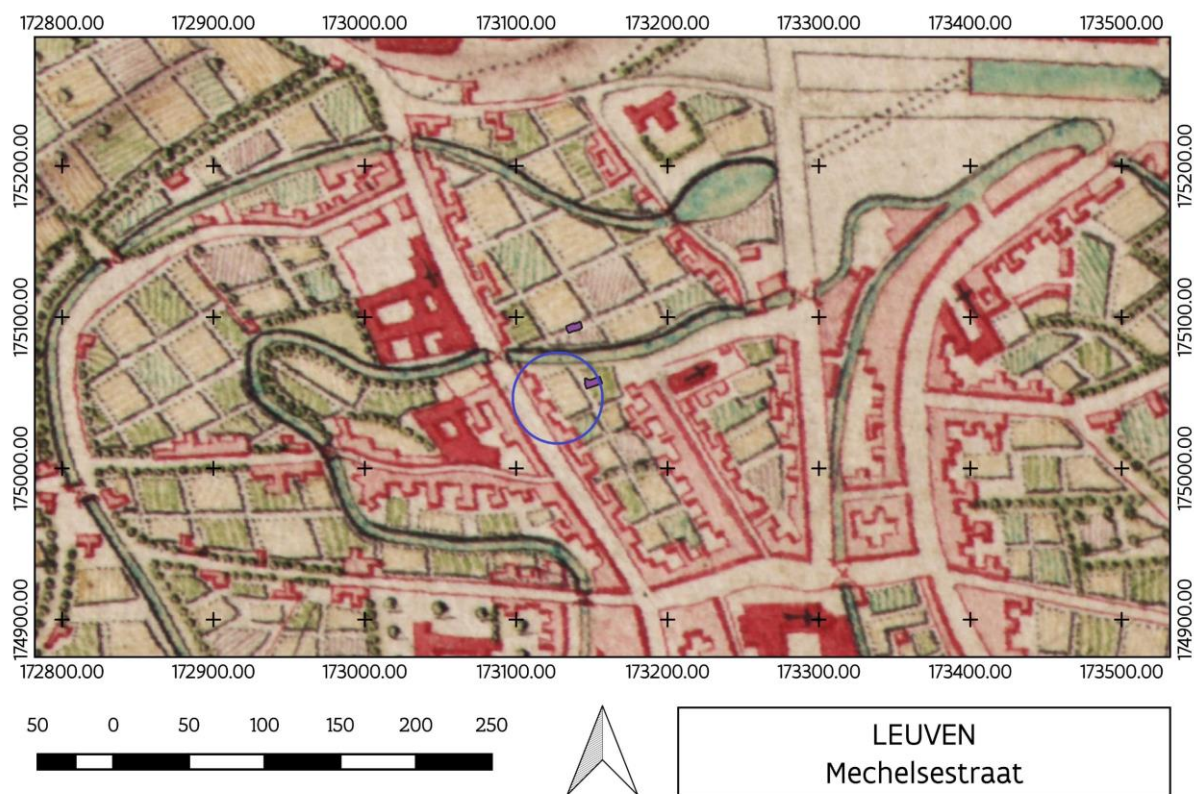

Figuur 17: Detail van de kaart van Blaeu uit 1652 met aanduiding van het onderzoeksgebied. Lovanium vulgo Loven [Document cartographique] (©KBR)

Op de kaart van Villaret (1745-1748) is het volledige gebied aan de oostzijde van de Mechelsestraat volkomen leeg (fig. 18). Op de kaart van Graaf de Ferraris (1771-1777), een paar decennia later (fig. 19), is de volledige Mechelsestraat geflankeerd met aaneengesloten bebouwing met daarachter duidelijke perceeltjes van de tuinen.

Figuur 18: Detail van de kaart van Villaret met aanduiding van het onderzoeksgebied (blauwe cirkel). (©AGIV)

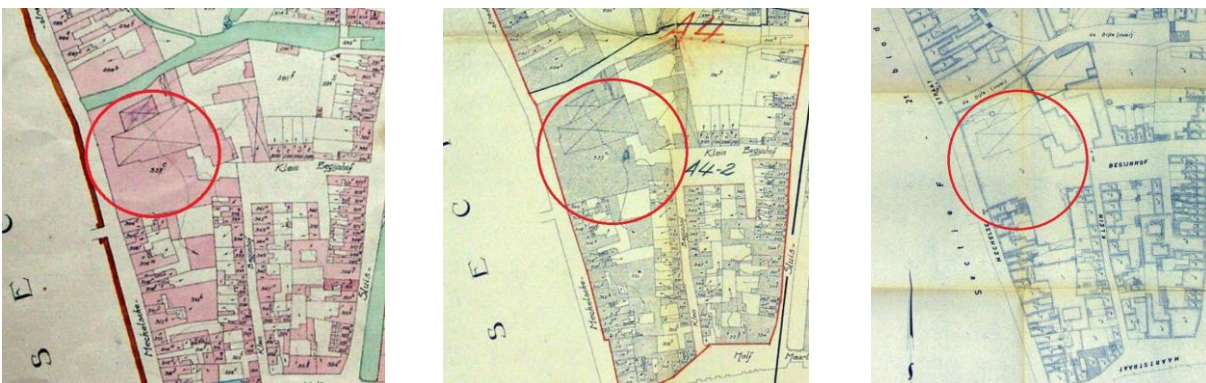
Figuur 19: Detail van de kaart van Ferraris met aanduiding van het onderzoeksgebied (blauwe cirkel). (©AGIV)

De kadasterkaarten van 1813 en 1829²⁵, waarop de begijnhofkerk nog duidelijk te herkennen is (fig. 20), toont aan de oostzijde van de Mechelsestraat een duidelijke gewijzigde invulling van de bebouwing die als de eerste industriële gebouwen (brouwerijen) kunnen geïnterpreteerd worden. Op de kadasterkaarten van 1930 en 1954 (fig. 21) is de begijnhofkerk verdwenen en worden de industriële gebouwen verder uitgebreid. Vooral het grote, halvormige gebouw langs de Dijle valt op. Vanaf 1960 worden alle percelen ten noorden van het Klein begijnhof volledig ingericht als industriegebied en worden er regelmatig fabriekshallen van brouwerij Artois toegevoegd.

Figuur 20: Detail van de kadasterkaarten uit 1813 en 1829 met aanduiding van het onderzoeksgebied (rood). (©RA)

Figuur 21: Detail van de kadasterkaarten uit 1930 en twee uit 1954 met aanduiding van het onderzoeksgebied (rood). (©RA)

De oorsprong van de Leuvens brouwerijen in Leuven in de 14de eeuw zou in het gedeelte van de Mechelsestraat tussen de Penitentienestraat en de Dijle te situeren zijn²⁶. Van de brouwerij *den Horen*, bakermat van het latere Artoiscomplex, is reeds sprake in de 16de eeuw. Deze brouwerij werd in 1717 opgekocht door Sebastiaan Artois en in 1778 herbouwd door zijn zoon Adrianus. Zijn nazaten

²⁵http://search.arch.be/imageserver/topview.php?FIF=550/550_0001_000/550_0001_000_00597_000/550_0001_000_00597_000_00001.jp2; Primitief kadaster 1830-1834- cadastre primitif Provincie/Province: VLAAMS-BRABANT Gemeente/Commune: Leuven.

²⁶ <https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/206580>.

kochten meerdere gebouwen op langs de Vaartkom, de Mechelsestraat en de Penitentienstraat. Vanuit deze kernen breidde de Artoisbrouwerij uit en werd ze meerdere malen herbouwd tot een indrukwekkend gebouwenbestand en een grootschalige vestiging nl. NV Brouwerijen Artois dat later Interbrew (1987) en uiteindelijk in 2004 internationaal bierconcern InBev werd. De brouwerijgebouwen verhuisden stilaan in de loop van 1990 naar de Vuurkruislaan en in het begin van deze eeuw bijkomend naar de Tweewaters. Door deze herstructurering werden meerdere Artois gebouwen gesloopt en kwam er ruimte vrij voor een herbestemming van het gebied tot woon-en leefruimte vlakbij de Vaartkom.

De historische bebouwing langs de oostzijde van de Mechelsestraat en meer bepaald op de plaats van de onderzochte site is uitgebreid gedocumenteerd²⁷ (fig. 22). Deze studie was gebaseerd op de wijkboeken uit 1675, 1719 en approximatief bijgehouden tot 1803. In 1813 begon men dan uiteindelijk met de metingen van een kadastraal plan dat in 1825 klaar was.

Op de oevers van de Dijle en de kruising met de Mechelsestraat bevond zich op de linker- en rechteroever de *Refugie van Vrouwen Perck* een refugiehuis van de cisterciënzers van Vrouwenpark te Rotselaar²⁸. Het eerste pand, de *Merminne*, dat dus vroeger tot de *Refugie* behoorde gelegen aan de oostzijde van de Mechelsestraat net ten zuiden van de Dijle, veranderde van eigenaar in 1717 en in 1741 en werd tot brouwerij omgevormd²⁹. In 1765 werd het terug verkocht en hun nakomelingen hielden er een brouwerij tot begin vorige eeuw. Daarna werd het eigendom van de gezusters Van Tilt die de naam van het huis veranderde in *Les Deux Syrènes*. Het volgende huis, *Den Gulden Arent*, wordt voor het eerst vernoemd in 1487 en wordt steeds als brouwerij in de geschriften vermeld zeker tot 1784³⁰. Het volgende huis in de rij, *Die Biehal*, was sinds 1675 eigendom van de eigenaars van *het Gulden Hert*, waarover straks meer. *De Biehal*³¹ werd in 1712 verkocht aan de eigenaars van de brouwerij *den Gulden Arent* waardoor we weten dat dit gebouw zeker in 1743 als herberg werd uitgebaut. *Het Gulden Hert* is het laatste met naam gekende historische pand dat aan deze zijde van de Mechelsestraat stond en dat eerst geen naam had³². Het wordt voor het eerst bij naam vermeld in 1675 in het wijkboek. In 1745 ging het eigendom over in de handen van een brouwer-leverancier. Ten zuiden van *het Gulden Hert*, recht tegenover de Penitentienstraat bevond zich een huis dat vermeld wordt in 1675 en verkocht werd in 1736 dat geen naam had en waarover verder niets gekend is³³.

²⁷ Meulemans 1981, 222, plan 14; Meulemans 2004a en 2004b, plan 14.

²⁸ Meulemans 2004, 329.

²⁹ Meulemans 2004, 328-329.

³⁰ Meulemans 2004, 328.

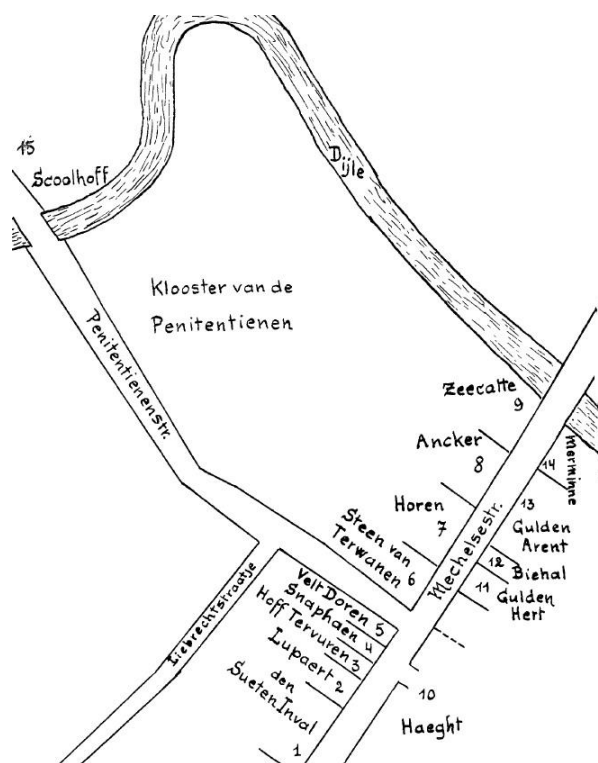
³¹ Meulemans 2004, 328.

³² Meulemans 2004, 327-328.

³³ Meulemans 2004, 327.

Figuur 22: Overzicht van de namen van historische bebouwing langs de oostzijde van de Mechelsestraat tussen de Dijle en de Penitentienestraat volgens Meulemans³⁴.

Om een idee te krijgen welke gebouwen in de 19de tot begin 21ste eeuw aan de oostzijde van de Mechelsestraat gestaan hebben kunnen we niet alleen beroep doen op kadasters en historische gegevens maar ook op enkele foto's. Twee foto's, vanuit het noorden genomen aan de voet van de Keizersberg, geven ons een kijk op de gebouweninvulling van de Mechelsestraat (fig. 23). De foto's dateren van na de ramp van 14 mei 1906 waarbij een modderstroom, veroorzaakt door een enorme stortvloed, van de Keizersberg de Mechelsestraat instroomde. Een volgende foto genomen vanuit het noorden richting Sint-Geertruikerk toont ons op de voorgrond enkele nijverheidsgebouwen (brede ingangspoort en dakkapel met takel) en verder enkele woonhuizen (fig. 24). Opvallend is het tramspoor dat in de jaren vijftig van vorige eeuw verdween³⁵. Dit tramspoor (lijn 5) is op de volgende foto (fig. 25), genomen vanuit het zuiden en daterend uit 1950, niet meer zichtbaar maar geeft ons een kijk op dezelfde industriële gebouwen. Een volgende geeft ons, ook vanuit het zuiden, een kijk op een oude opslagruimte of loods (heeft dit iets te maken met loodsdiensten op de Dijle of bedoel je gewoon een loods?) van de brouwerij Artois. Van wanneer deze foto dateert is niet gekend. Uiteindelijk werd het hele onderzoeksgebied ingepalmd door de Bottelarij van Artois, opgetrokken uit beton en baksteen waarvan op google maps nog een foto uit 2009 terugvonden werd (fig. 26). Deze gebouwen werden na het verhuizen van de brouwerij en het verlaten van de Bottelarij in 2013-2014 volledig afgebroken en het terrein werd klaargemaakt voor een nieuwe invulling.

³⁴ Meulemans 1981, 222, plan 14.

³⁵ Mondelinge mededeling André Cresens aan Condor.

Figuur 23: Foto's van de Mechelsestraat na de ramp van mei 1906. (©Delcampe.net)

Figuur 24: Twee foto's van de oostzijde van de Mechelsestraat respectievelijk voor en na 1950. (©Stedelijk Archief Leuven)

Figuur 25: Foto vanuit het zuiden van de oostzijde van de Mechelsestraat in de jaren zestig van vorige eeuw. (©Stedelijk Archief Leuven)

Figuur 26: Foto vanuit het noorden van de bottelarij uit 2009 voor de afbraak. (©Google Maps)

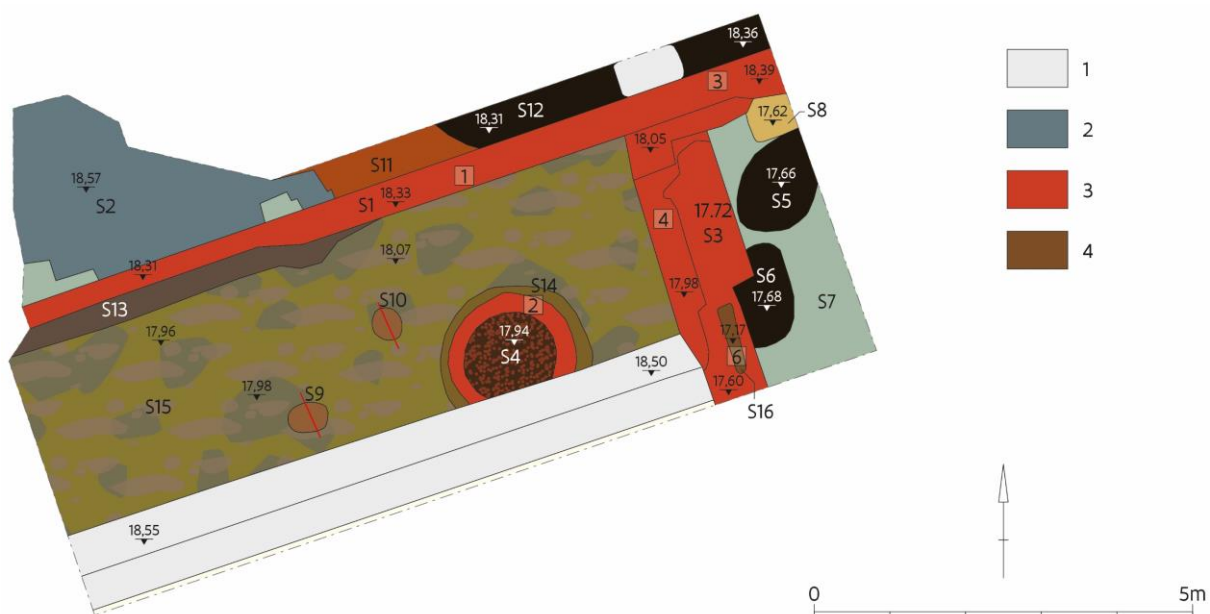
6 RESULTATEN VAN HET ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK

Op het ogenblik dat de toevondst werd gemeld en het terrein werd bezocht was er al een vooronderzoek gebeurd in 2015 door het archeologisch bureau CONDOR Archaeological Research³⁶ waarin vermeld stond dat bepaalde zones verder moesten onderworpen worden aan bijkomend archeologisch onderzoek. Toch werd er een toevondst gemeld nadat men bij het uitgraven van twee werkputten, muren en vloeren had aangesneden. Er was op dat ogenblik nog geen uitspraak over een gaande vergunningsbetwisting die pas later volgde waarin werd gesteld dat de sloopvergunning een archeologisch vooronderzoek omvatte en moest gevolgd worden door een archeologisch onderzoek dat later toch in 2016 volgde en uitgevoerd werd door Studiebureau Archeologie bvba³⁷.

De twee werkputten die tussen beide onderzoeken werden uitgegraven, werden door een ploeg van het agentschap opgeschoond en verder onderzocht waarvan in dit onderzoeksrapport de resultaten worden besproken.

6.1 DE SPOREN

6.1.1 Werkput 1:

Figuur 27: Alle sporenplan van werkput 1 met TAW hoogtes: 1: beton, 2: kasei, 3: baksteen, 4: hout.

³⁶ Mervis *et. al.* 2015.

³⁷ Vander Ginst 2017.

Figuur 28: Overzicht van werkput 1 vanuit het westen. (© agentschap Onroerend Erfgoed)

Figuur 29: Overzicht van werkput 1 vanuit het oosten. (© agentschap Onroerend Erfgoed)

Werkput 1 was 12,5 x 7,25m groot en had een oppervlakte van 90,62 m². In totaal kwamen hier 16 sporen aan het licht (fig. 27, 28 en 29). In deze werkput waren restanten van de betonnen funderingen en de aanzet van pijlers van de afgebroken bottelarijgebouwen aanwezig. Daarnaast waren twee bakstenen funderingen herkenbaar. De eerste (45cm breed), loodrecht gericht op de Mechelsestraat, was opgebouwd met één rij kops (19x8x4cm) en één of twee rijen strek geplaatste bakstenen (27x12x6cm), gemetseld met een geelgroene zandige kalkmortel (fig. 27, S1). Aan de zuidwest zijde was deels de insteek, opgevuld met grijsgroene zandige leem, baksteen- en houtskoolfragmenten, van deze muur zichtbaar (fig. 27, S13). In het noordwesten was tegen de noordzijde van de muur een kasseiweg³⁸ (kasseien 16x16x10cm) aangelegd (fig. 27, S2) die grotendeels was weggebroken tijdens de voorafgaande afbraakwerken. De tweede oudere bakstenenfundering, 105cm breed, liep van noordwest naar zuidoost en was opgebouwd met zachte witte kalksteen, ijzerzandsteen en baksteenbrokstukken gemetseld met een gele zandige mortel (fig. 27, S3). Aan de zuidzijde kon worden vastgesteld dat deze fundering op houten balken was opgetrokken (fig. 27, S16 en fig. 30)³⁹. Ongeveer in het midden van de werkput bevond zich een ronde bakstenen waterput (fig. 27, S4 en fig. 31) van ca. 170cm doormeter (buitendiameter) waarvan de insteek, opgevuld met bruingrijze zandleem vermengd met houtskoolspikkels en baksteenfragmenten, nog duidelijk zichtbaar was (fig. 27, S14). De wand van de waterput werd opgebouwd met één rij kops geplaatste bakstenen (24x12x6cm) en gemetseld met een geelgrijze zandige kalkmortel. De diepte van de waterput kon niet worden bepaald.

³⁸ Afgevlakte straatkasseien in kwartsdioriet.

³⁹ Er werd een stuk van deze houten balk ingezameld; deze wordt beschreven bij de vondsten.

Tussen de muren en rond de waterput bevindt zich een zwarte, grijsgroene lemige tot humeuze laag die onder de bakstenen fundering S1 verder loopt waar geen insteek zichtbaar was en tegen de bakstenen fundering S3 stopt. In deze laag waren twee ovale sporen zichtbaar (ca. 50x35x15cm) (fig.27, S9 en S10) met een donkerbruine lemige vulling die we als restanten van paalkuilen interpreteren. Een geelgroene lemige (fig. 27, S11) en een andere asrijke laag (fig. 27, S12) liggen tegen de muurfundering S1. Ten oosten van de robuuste muurfundering S3 zijn in een grijsgroene kleiige laag (fig. 27, S7) twee donkerbruine ovale kuilen zichtbaar (ca. 150x100cm).

Figuur 30: Houten funderingsbalk (in rode rechthoek) onder fundering S3. (© agentschap Onroerend Erfgoed)

Figuur 31: De bakstenen waterput S4. (© agentschap Onroerend Erfgoed)

6.1.2 Werkput 2:

In deze werkput werd het zuidprofiel ingetekend (Fig. 32 en 33 en fig. 34, A-B) om een idee te krijgen van de stratigrafie op het terrein.

Bovenaan ziet men een bakstenen muurfundering (fig. 32, 1) die maximum 40cm bewaard is. Deze fundering werd door de recente graafwerken in het oosten en westen vernield. Onder deze muurfundering is een dwarsmuur zichtbaar (fig. 32, 2) die met een andere gele zandige kalkmortel werd gebouwd, dieper gefundeerd (minstens 130cm) en duidelijk ouder is. Ten oosten van deze laatste fundering is de stratigrafie van boven naar onder als volgt: onder de ondiepe muurfundering bevindt zich een bruingele lemige laag van 10cm dik (fig. 32, 3). Hieronder zit een scherp afgelijnde donkere geelbruine laag (16cm) met talrijke mortelstippen en wat houtskool die ons een oud loopvlak lijkt te zijn (fig. 32, 4). Een eveneens scherp afgelijnde onderliggende geelbruine laag van 25cm dik (fig. 32, 5),

bestaat uit talrijke kleine fragmenten baksteen en mortel. We interpreteren deze laag als een puinlaag gevormd tijdens het opbouwen van de dwarsmuur 2. Eronder ligt een dik pakket (50cm) donkerbruine geel-zwarte gevlekte lemige laag (fig. 32, 6) met enkele mortelfragmenten en meerdere houtskoolfragmenten die rust op de onderliggende geel, bruin, zwart gevlekte laag⁴⁰.

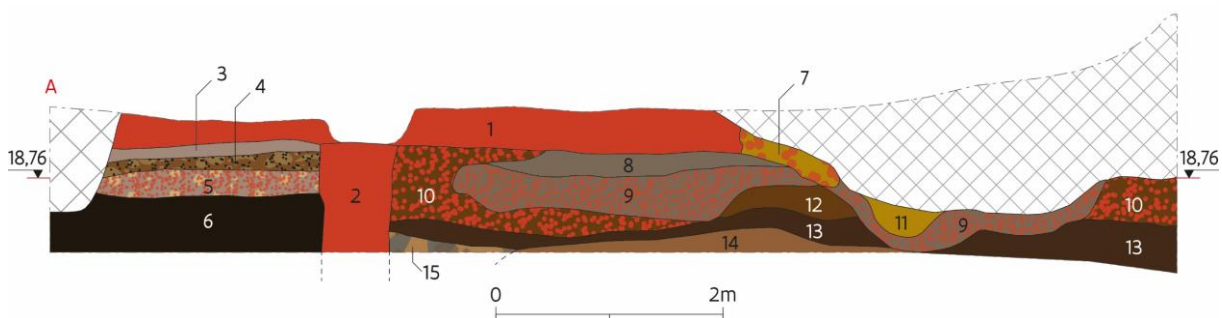

Fig. 32: Zuidprofiel van werkput 2, A-B.

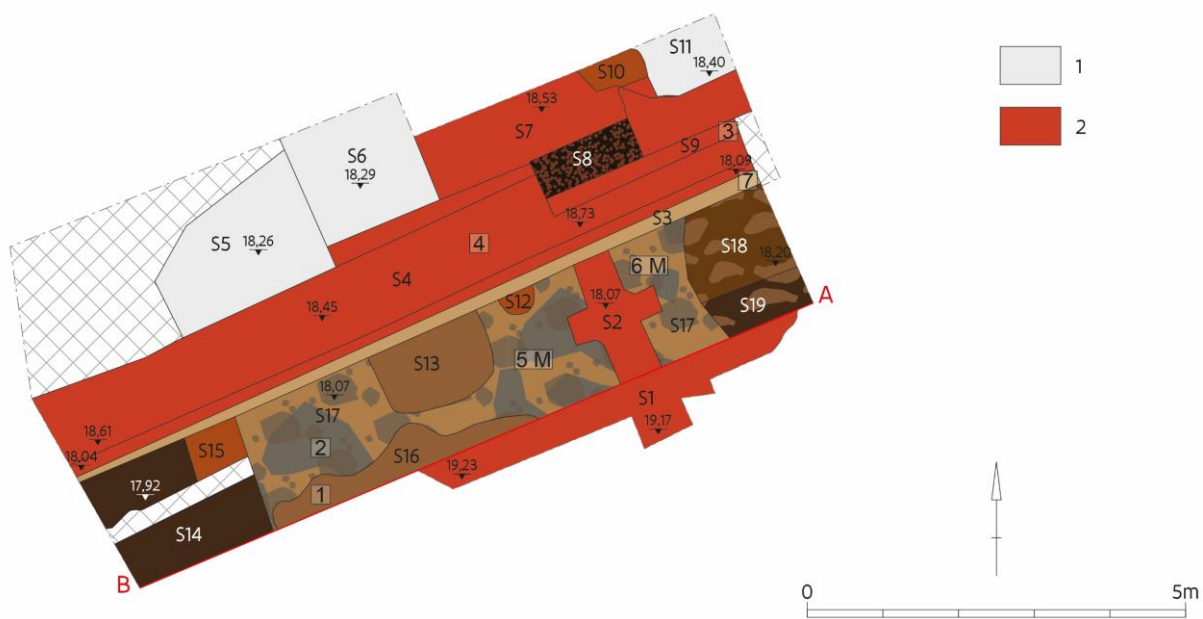
Fig. 33: Foto van het zuidprofiel van werkput 2, A-B.

Iets meer naar het westen aan de andere zijde van de dwarsmuur (2) ziet de stratigrafie er anders uit. Hier werd een groot deel van de muurfundering vernield door de huidige en oudere uitgravingen waarvan de puinlaag 7 (fig. 32, 7) nog een restant is. Onder de muurfunderingen ligt een onregelmatig pakket (60cm) bestaande uit bruine leem vermengd met mortel- en baksteenfragmenten (fig. 32, 10) die we interpreteren als een restant van de afbraak van de dwarse muur 2. Twee lagen, de eerste een pakket van bruingrijze leem en een bruin pakket van mortel- en baksteenfragmenten kunnen we niet direct verklaren maar waarschijnlijk dateren ze eveneens van de afbraak van muurfundering 2 (fig. 32, 8 en 9). Eronder ligt achtereenvolgens een bruine lemige laag (20cm) (fig. 32, 12) en een glooiende zwarte houtskoolrijke laag (ca. 20cm) die verder richting oosten loopt tot tegen de putwand (fig. 32, 13). Hieronder ligt een bruine laag die waarschijnlijk het restant is van een kuil die onder het profiel doorloopt (fig. 32, 14). Ten slotte zit ook hier onder dit lagenpakket dezelfde geel, bruin, zwart gevlekte laag⁴¹. In de oostzijde van het profiel, waar eveneens een pakket van de oude afbraak van muur 2 zichtbaar is (fig. 32, 10), gebeurde in het verleden al een uitgraving die werd opgevuld met een geelbruine tot donkerbruine puinlaag van mortel- en baksteenfragmenten (fig. 32, 9) en vervolgens met een gele zandige leem (fig. 32, 11).

⁴⁰ De laag S17 wordt later beschreven.

⁴¹ Laag S17.

Figuur 34: Alle sporenplan van werkput 2 met TAW hoogtes: 1: beton, 2: baksteen.

In totaal werden in werkput 2, 19 sporen herkend (fig. 34, 35 en 36). Ook hier waren de aanwezige sporen deels vernield door betonrestanten van het afgebroken gebouw (fig. 34, S5, S6, S10 en S11). Net zoals in werkput 1 zijn de voornaamste sporen bakstenen muurfunderingen. Ook hier lopen enkele muurfunderingen loodrecht op de Mechelsestraat. Een eerste (fig. 34, S1) is ondiep gefundeerd (cf. profielbeschrijving) en werd deels vernield door recente uitgravingen. De fundering is minimaal 85 cm breed en is gemetseld met een lichtgrijze cementmortel⁴². Onder deze muur en loodrecht erop is er een tweede bakstenenfundering⁴³ met ‘steunberen’ aangetroffen opgebouwd met een gele zandige kalkmortel (fig. 34, S2). Deze muur wordt in het noorden doorsneden door de insteek van een andere fundering nl. S4, die gevuld is met bruine zandleem met mortel- en baksteenfragmentjes. (fig. 34, S3). Deze fundering is onderaan breder uitgewerkt (125cm breed) en werd gemetseld met een lichtgrijze zandige kalkmortel en aan de buitenzijde deels strek en deels kops geplaatste bakstenen (24x12x6cm). In het oosten is deze muur deels uitgebroken om een muurtje (fig. 34, S9) te plaatsen met één rij strek geplaatste bakstenen (18x9x4,5cm) gemetseld met een grijze cementmortel. Op identieke wijze werd iets meer naar het noorden en het oosten een bakstenen vloer gemetseld (fig. 34, S7). Deze laatste drie sporen samen omkaderen een rechthoekig uitsparing die onderaan gevuld is met enkele mooi gerangschikte deels uitgebroken bakstenen tegels van 20x20x5cm die ook verbrandingssporen vertonen (fig. 34, S8 en fig. 37). De interpretatie als haardvloer is mogelijk.

De andere sporen in werkput 2 zijn lagen en kuilen. S12 is een kleine kuil (40cm doormeter) met een bruinrode vulling en enkele baksteenfragmenten (fig. 34, S12), Sporen S13 en S16, grotere kuilen hebben beide een lemige bruingrijze vulling met zwarte vlekken, mortel-, houtskool- en baksteenfragmenten (fig. 34, S13 en S16). De lagen S14, met donkerbruine-, en S15 met bruingrijze vulling en baksteen- en mortelspikkels worden beide verstoord door een langwerpige recenter spoor (fig. 34, S14 en S15). Houtskoolrijke laag S17, met bruingroen zwarte vulling en met talrijke baksteenfragmenten en gele kalkmortel en tevens de oudste laag, bedekt bijna de volledige oppervlakte van de werkput. Van dit spoor werden een paar bodemonsters ingezameld wegens de talrijke houtskoolfragmenten die over het algemeen een betere bewaringstoestand garanderen van archeobotanische macroresten. We vermoeden dat deze laag te dateren is in de late- en/of postmiddeleeuwen.

⁴² De baksteenmaat werd niet opgemeten.

⁴³ Ook hier werd de baksteenmaat niet genoteerd.

De laatste sporen zijn S18 en S19, beide kuilen of lagen met donkerbruine en houtskoolrijke vulling (fig. 34, S18 en S19) die moeilijk te onderscheiden waren van S17.

Figuur 35: Overzicht van werkput 2 vanuit het westen. (© agentschap Onroerend Erfgoed)

Figuur 36: Overzicht van werkput 2 vanuit het oosten. (© agentschap Onroerend Erfgoed)

Figuur 37: Kijk op de sporen S4, S7, S8 en S9 vanuit het noorden. (© agentschap Onroerend Erfgoed)

6.2 DE ARCHEOLOGISCHE VONDSTEN

Naast enkele ingezamelde bakstenen waren de vondsten beperkt. Er mocht op dat ogenblik niet dieper gegraven worden en er konden slechts oppervlakkig vondsten worden ingezameld.

6.2.1 Steen

Op de rand van werkput 1 werd een 'goot' (maximaal 60x30x10cm) opgeraapt in Gobertange steen⁴⁴ waarvan niet meer te achterhalen was vanwaar ze afkomstig was (fig. 38). Uit de muurfundering S3 werd één exemplaar, ook in Gobertange steen, apart gehouden die duidelijk verbrandingssporen vertoonde. Deze is slechts aan één zijde vlak afgewerkt (23x16x12cm) waarop restanten van een pleisterlaag zichtbaar zijn (fig. 39).

Figuur 38: Zgn. stenen goot. (© agentschap Onroerend Erfgoed)

Figuur 39: Bewerkte steen uit werkput1 spoor S3. (© agentschap Onroerend Erfgoed)

⁴⁴ Determinatie door R. Dreesen.

6.2.2 Hout

Onder de bakstenen fundering S3 in werkput 1 kon een fragment van een houten balk in essenhout (*Fraxinus excelsior*) gerecupereerd worden⁴⁵. Dendrochronologische datering was door het beperkt aantal ringen niet mogelijk.

6.2.3 Metaal

Slechts één schijfje in brons werd aangetroffen in S3 van werkput 2. Dit was 1,8cm in doormeter en was in zeer slechte staat.

6.2.4 Aardewerk

Er werden in totaal slechts 17 scherven, alle in werkput 2, opgeraapt. Het ging steeds om wandscherven in grijs aardewerk zonder verdere specificatie. 16 ervan kwamen uit S17 en 1 uit S16.

6.2.5 Zaden en vruchten

Er werden twee monsters (10l) uit laag S17 ingezameld en gecontroleerd op de aanwezigheid van archeobotanische macroresten. De dichtheid aan archaeobotanisch materiaal is zeer laag, de conditie matig tot slecht. Er werden enkele verkoolde resten van granen, peulvruchten en een akkeronkruid gevonden. Tevens werden enkele gemineraliseerde resten aangetroffen die echter niet meer determineerbaar waren. De resultaten zijn samengevat in tabel 1.

Haver (*Avena* sp.), gerst (*Hordeum vulgare*) en rogge (*Secale cereale*) zijn graansoorten die in deze periode, late- en postmiddeleeuwen, vaak werden verbouwd. Linzen (*Lens culinaris*) en rogge waren voor menselijke consumptie bestemd. Haver en gerst werden indien nodig wel verwerkt tot pap of brij maar dienden in het algemeen in de eerste plaats als veevoer.

Daarnaast waren enkele resten van een ringelwikke of vierzadige wikke (*Vicia hirsuta/tetrasperma*), een typisch akkeronkruid, aanwezig.

Aan de hand van deze resultaten kunnen er echter geen verdere conclusies worden getrokken, daarvoor is de hoeveelheid resten te klein.

Spoor	17	17	
Inventaris	5	6	
Werkput	2	2	
Densiteit	zw	zw	
Diversiteit	zw	zw	
Bewaring	c	c/min	
Conditie	m	s	
Mogelijke gebruikplanten			
<i>Avena</i> sp.	x	-	haver
<i>Hordeum vulgare</i>	x	-	gerst
<i>Secale cereale</i>	x	x	rogge
Cerealie fr.	x	x	granen
<i>Lens culinaris</i>	x	x	linze
<i>Vicia</i> sp./ <i>Lens culinaris</i>	x	-	wikke of linze
Wilde planten			
<i>Vicia hirsuta/tetrasperma</i>	x	-	ringelwikke of vierzadige wikke
Indeterminata (min)			
	-	x	ongekend gemineraliseerd

Tabel 1: Alle resten zijn verkoold tenzij anders aangegeven (x: aanwezig, zw: zeer weinig, m: matig, s: slecht, c: verkoold, min: gemineraliseerd)

⁴⁵ Determinatie door collega K. Haneca.

7 CONCLUSIE

Het onderzoek naar aanleiding van de toevalsvondst in deze twee werkputten gebeurde tussen twee andere onderzoeken in. Eerst werd er een vooronderzoek met bureau- en aansluitend proefputtenonderzoek uitgevoerd waarin werd aangeraden bepaalde zones van dit grote historisch belangrijke terrein op te graven. Toch vond de aannemer en projectleider het aangewezen om de opgraving te laten uitvoeren naar 'aanleiding van een toevalsvondst'. Uiteindelijk, na een uitspraak over een gaande vergunningsbetwisting waarin werd gesteld dat de sloopvergunning een archeologisch vooronderzoek omvatte werden de ongestoorde zones na een bijkomend onderzoek toch aan een archeologische opgraving onderworpen⁴⁶. De twee reeds aangelegde werkputten van deze toevalsvondst werden mee opgenomen in dit onderzoek dat plaats vond in 2016-2017. Enkele van de hoger beschreven sporen werden verder onderzocht in zone 3, WP2⁴⁷.

De werkputten omvatten slechts een klein deel van het terrein waardoor het moeilijk was de aangetroffen sporen te begrijpen laat staan een chronologisch overzicht te krijgen van de sporen die werden aangesneden. We weten nochtans dat het deel van de Mechelsestraat waar het onderzoek plaatsvond vanaf oudsher een belangrijke verkeers- en handelsader, uitvalsweg was en een van de vijf hoofdassen van Leuven⁴⁸ waarlangs zich van oudsher door de aanwezigheid van de Dijle, brouwerijen vestigden. Ook de historische kaarten en beschrijvingen van de Mechelsestraat laten duidelijk zien dat er veel activiteit en bewoning was.

De talrijke muurresten die we aantreffen bij dit onderzoek moeten dus toebehoren aan historisch gekende brouwerijen, werkplaatsen en woningen van deze brouwers. Ook al werden er later industriële gebouwen opgetrokken door de brouwerij Artois. Door het beperkte onderzoek kunnen we hierover weinig zeggen, laat staan dateren. Al de andere bewoningssporen zoals kuilen, de waterput en de verschillende lagen behoren waarschijnlijk tot de erven en tuinen achter de bebouwing aan de oostzijde van de Mechelsestraat. Sommige van deze sporen lijken zelfs ouder te zijn dan de muurresten.

We kunnen dus ruwweg drie fasen herkennen, oudere sporen, laat- en postmiddeleeuwse en recente industriële sporen.

⁴⁶ Vander Ginst 2017, 21.

⁴⁷ Vander Ginst 2017. Het eindrapport van deze opgraving is nog in de maak.

⁴⁸ <https://inventaris.onroerendergoed.be/themas/1038>.

Literatuur

CLAESSENS S. & VANDER GINST V. 2018a: *Archeologienota met beperkte samenstelling: Het archeologisch bureauonderzoek aan de Bottelarij te Leuven*, Studiebureau Archeologie, Tienen.
<https://loket.onroerenderfgoed.be/archeologie/notas/archeologienotas/8305>

CLAESSENS S. & VANDER GINST V. 2018b: *Archeologienota met beperkte samenstelling: Het archeologisch bureauonderzoek aan de Bottelarij te Leuven (fase 2)*, Studiebureau Archeologie, Tienen.

MEULEMANS A. 1981: *Atlas van Oud-Leuven*, Leuven.

MEULEMANS A. 2004a: *Huizen en straten van het Oude Leuven. deel 1: patrimonium*, Jaarboek van het Leuvens historisch genootschap 42, Leuven.

MEULEMANS A. 2004b: *Huizen en straten van het Oude Leuven. deel 2: atlas*, Jaarboek van het Leuvens historisch genootschap 42, Leuven.

MERVIS D. & DEVILLE T. 2015: *Sluisstraat te Leuven "Bottelarijsite" 'stad Leuven. Archeologisch bureau- en proefputten onderzoek*, Condor Rapporten 150, Bilzen.
<https://loket.onroerenderfgoed.be/archeologie/notas/archeologienotas/8476>

VANDER GINST V. 2017: *Evaluatienota: Archeologisch onderzoek aan de Bottelarij te Leuven*, Arceo-rapport z.n. Studiebureau Archeologie, Kessel-Lo.

VYNCKIER G., COUSSERIER K. & JANSEN I. 2016: Leuven en Vilvoorde. Langs het water. Archeologische toevalsvondsten in Vlaams-Brabant. In: DEGRUISE H. (red.); *Archeologie 2016: Recent Archeologisch onderzoek in Vlaams-Brabant*, Leuven, 21-22.

